

ARCHAEOLOGIA BELGICA

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Rechts en wetten uitgegeven door de
Nationale Bibliotheek voor Oudheden
Jahrgang 1
Band 1

J. MERTENS

ARCHAEOLOGIA BELGICA

LAAT-ROMEINS GRAF TE OUDENBURG

Rechts en wetten uitgegeven door de
Nationale Bibliotheek voor Oudheden
Jahrgang 1
Band 1

Overdruk uit *Rechts en wetten*, IV, 1961, 2, pp. 208-234.

BRUXELLES

1961

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen
Jubelpark 1,
Brussel 4

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Études et rapports édités par le Service
national des Fouilles,
1, Parc du Cinquantenaire,
Bruxelles 4

ARCHAEOLOGIA BELGICA

5

80

J. MERTENS

LAAT-ROMEINS GRAF TE OUDENBURG

Overdruk uit *Helinium*, IV (1964), 3, pp. 219-234.

BRUXELLES

1964

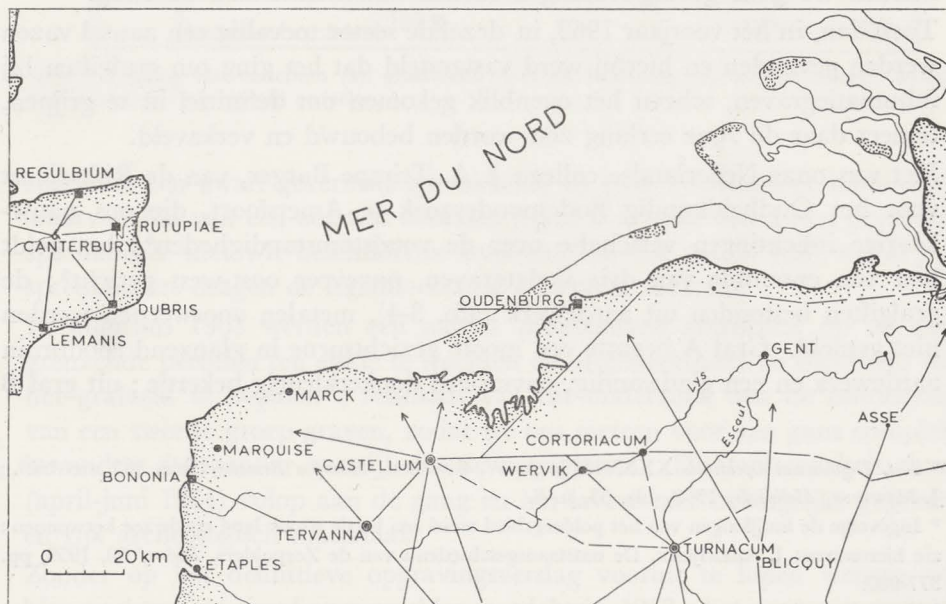
LAAT-ROMEINS GRAF TE OUDENBURG

RÉSUMÉ : Les fouilles entreprises depuis 1957 à Oudenburg, près d'Ostende, ont amené la découverte d'un castellum datant du Bas-Empire et ayant fait partie du Litus Saxonicum (voir note 1 et figg. 1-2). La découverte fortuite, en 1962, de trois tombes à inhumation, pourvues d'un intéressant mobilier funéraire (figg. 3-4) fut le point de départ d'une campagne de fouilles qui mit au jour une nécropole de plus de cent tombes, toutes datant du IVe siècle.

Dans cette brève notice, nous nous occuperons d'une seule tombe, découverte en 1963 et dont le mobilier funéraire mérite une brève description (figg. 7, 8 et 10) : il est composé de a) une boucle de ceinturon carrée, ornée au champlevé, b et c) plaque et contreplaque munies d'un même décor, d) un couteau en fer, e) un pendentif et f) un passe-courroie en bronze, g) un ferret, h) un petit bol en verre et j) une urne en terre grise (figg. 9 et 11).

Le ceinturon était déposé aux pieds du défunt, particularité que l'on retrouve dans plusieurs autres tombes. Le même cimetière a livré en outre une vingtaine de tombes dont le mobilier funéraire comprenait une fibule à arbalète, signe distinctif de soldats et de fonctionnaires au IVe siècle (voir note 14). L'occupation du castellum d'Oudenburg revêt ainsi une signification particulière. L'étude comparative du mobilier, ainsi que les pièces de monnaie recueillies dans les tombes permettent de situer ces objets décrits ci-dessus dans la seconde moitié du IVe siècle.

De opgravingen sedert 1957 te Oudenburg ondernomen en waarvan in dit tijdschrift reeds melding werd gemaakt¹ hebben o.i. duidelijk aangetoond

AFB. 1. Het vlaamse kustgebied in de Laatromeinse tijd.

¹ J. MERTENS, Oudenburg et le Litus Saxonicum en Belgique, *Helinium* 2, 1962, 1, pp. 51-62. Cf. Id., Oudenburg en de Vlaamse kustvlakte tijdens de Romeinse periode, *Arch. Belg.* 39, 1958 en Id., Oudenburg camp du Litus Saxonicum en Belgique, *Ve Congr. Intern. Limes*, Zagreb, 1963, pp. 123-131.

dat het Laat-romeins *castellum* alhier een belangrijke schakel moet zijn geweest in het verdedigingssysteem dat door het Romeins bestuur was aangelegd langs de noord-west grens van het Imperium. De meeste *castella* van deze verdedigingsgordel — in de *Notitia Dignitatum* het *Litus Saxonicum* genoemd² — lagen aan de kust en dit was ook in de iv^e eeuw voor Oudenburg het geval, hoewel de plaats thans ongeveer 8 km landinwaarts gelegen is.³ De juiste naam van het *castellum* blijft onbekend; denkkelijk is hij te zoeken bij de plaatsen welke langs de gallische kust in de *Notitia Dignitatum* worden vermeld.⁴

Indien, sedert de campagne van 1960, de opgravingen rond het *castellum* tijdelijk werden onderbroken, dan stond toch het onderzoek niet stil en werd vooral getracht op het spoor te komen van het grafveld dat, dank zij de grafgraven, een meer preciese chronologie zou verschaffen alsmede belangwekkende inlichtingen betreffende de aard en de betekenis van de Romeinse bezetting.

Vondsten gedaan bij bouwwerken, uitgevoerd ten westen van het *castellum* — vondsten bestaande uit gebouwenresten, bouwmetaal en aardewerkscherven — lieten vermoeden dat in deze zone een kleine niet militaire nederzetting diende te worden gezocht; de ontdekking echter van enkele ongeschonden urnen kon wijzen op de aanwezigheid van graven; daar het ons spijtig genoeg niet mogelijk was deze vondsten nader te onderzoeken, konden we geen gevolgtrekkingen maken betreffende hun datering.

Toen dan, in het voorjaar 1962, in dezelfde sector toevallig een aantal vazen werden gevonden en hierbij werd vastgesteld dat het ging om grafgraven bij inhumatiegraven, scheen het ogenblik gekomen om definitief in te grijpen, temeer daar de zone eerlang zou worden bebouwd en verkaveld.

Het was onze Nederlandse collega J. A. Trimpe Burger, van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, die ons nauwkeurige inlichtingen verschafte over de vondstomstandigheden⁵: het geldt hier een ensemble van drie skeletgraven, ongeveer oost-west gericht⁶; de grafgraven bestonden uit aardewerk (afb. 3-4), metalen voorwerpen werden niet gemeld. Graf A bevatte een mooie gezichtsurne in glanzend roodbruin aardewerk en een gladwandig, onversierd donkerkleurig bekertje; uit graf B

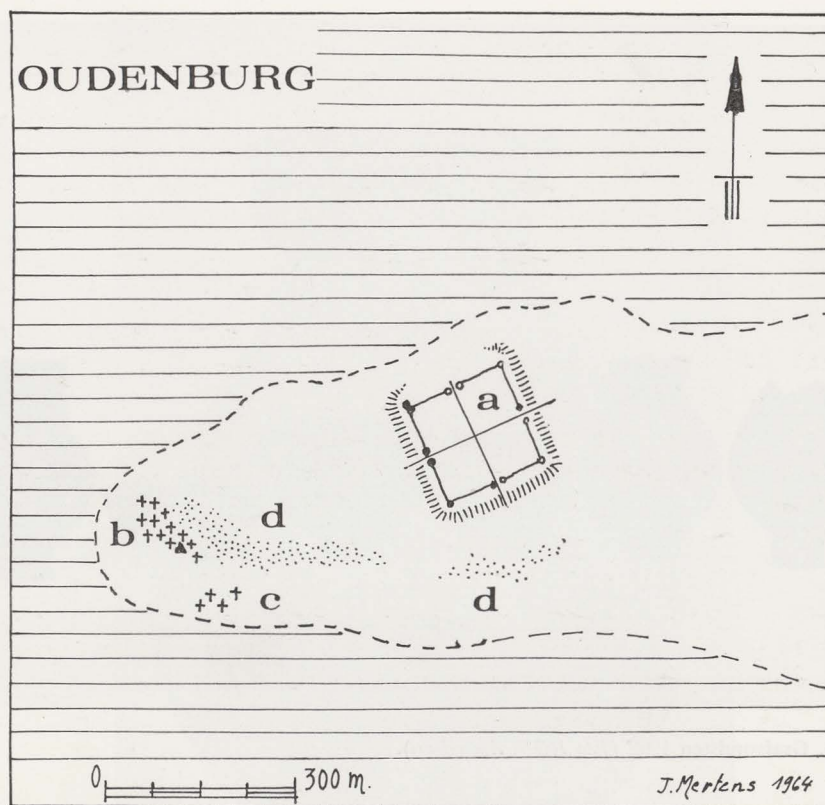
² *Not. Dignitatum Occidentis XXXVIII* = A. W. BYVANCK, *Excerpta Romana*, I, blz. 562 met bibl.; J. MERTENS, *Helinium*, 1962, blz. 53, n. 8.

³ Ingevolge de indijkingen van het poldergebied werd een brede strook land op de zee herwonnen: zie hieromtrent J. AMERIJCKX, *De ontstaansgeschiedenis van de Zeepolders*, *Biekorf* 60, 1959, pp. 377-000.

⁴ Korte bespreking van deze tekst bij J. MERTENS, *Helinium*, l.c., pp. 53-54.

⁵ Ik houd eraan hier in het bijzonder mijn Nederlandse collega te danken voor zijn medewerking en hulp. Tevens dient de heer Kegel uit Aardenburg vermeld, zonder wiens tussenkomst de ontdekking nooit zou zijn gekend en de vondsten niet zouden zijn gered.

⁶ De richting van het hoofd werd ons niet medegedeeld; we bezitten evenmin gegevens betreffende de ouderdom of het geslacht van de overledenen.

AFB. 2. Ligging van castellum (a), grafvelden (b-c) en bewoning (d) te Oudenburg; horizontaal gearceerd : overspoeld gedeelte.

stammen een zwart geverniste spreukbeker en twee ruwwandige kommetjes, waarvan één van een oor was voorzien; graf C leverde een zwart geverniste spreukbeker met wit beschilderde versiering en een pot in rode aarde; de spreukbekers dragen de legende AVETE, en VIVITE FELICES.⁷

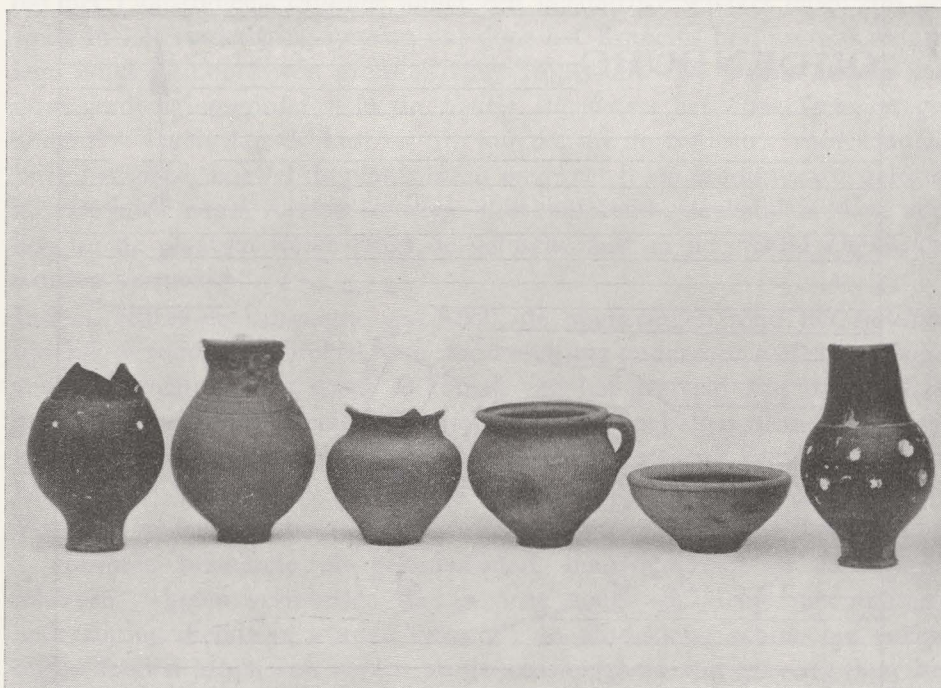
In augustus 1963 werden een aantal proefsleuven getrokken op de aangrenzende percelen ten einde te trachten de uitgestrektheid en dichtheid van het grafveld te bepalen⁸; resultaat van dit onderzoek was de ontdekking van een tweede groep graven, zodat we ons meteen voor een gans kompleks bevonden dat zonder verwijl diende opgegraven. Dit onderzoek is thans (april-juni 1964) volop aan de gang en het levert zeer belangrijke gegevens en rijk archeologisch materiaal.

Zonder op het definitieve opgravingsverslag vooruit te lopen wensen wij hier nochtans één graf te vermelden ontdekt in 1963: het gaat om graf 46,

⁷ Vijf van deze stukken worden bewaard bij de heer Kegel te Aardenburg; de twee andere bevinden zich te Oudenburg, bij de heer Billiauw op wiens terrein de vondsten werden gedaan.

⁸ *Archeologie* 1963, p. 68 en pl. III, b en IV,

AFB. 3. Grafvondsten 1962 (foto ROB, Amersfoort).

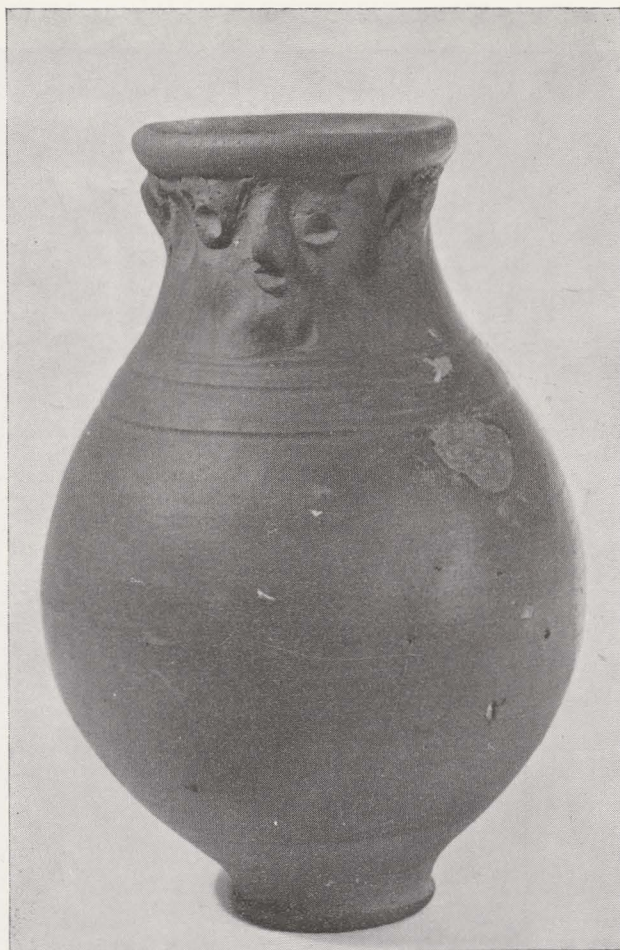
uit sleuf III (63.3.46). Het is een tamelijk rijk graf, dat ons een idee geeft van het belang van de Oudenburgse necropole. Zoals al de andere graven van dit grafveld, is ook dit aangelegd in de deklagen op een oudere Romeinse nederzetting gespreid; de vulling van de grafkuil bestond uit zwart-bruine humeuze grond, mortelafval en aardewerkscherven, waaronder een *terra sigillata*-fragment, en gewone, ruwwandige zwartgrijze waar; aan de zuidwesthoek van het graf vonden we, in de vulling van een afvalput, twee vazen (waarvan één afgedekt met een schaal (afb. 6) (63-Ou-25).⁹ In de omgeving lagen een aantal ijzeren nagels zodat men zou mogen veronderstellen dat ze in een houten koffer waren geplaatst; geen enkel spoor van beenderresten; deze vulling blijkt ouder dan graf 46. De bodem van de eigenlijke grafkuil ligt op 101 cm onder het huidige maaiveld; het graf is oost-west gericht¹⁰; de dode was bijgezet, op de rug gestrekt, de armen samengebracht op het bekken, het hoofd in het oosten; van de grote recht-

⁹ a: Langwerpige, grijze, gladwandige urne met tamelijk hoge, cylindervormige hals en rechte, eenvoudige lip; een kleine reliefband scheidt de hals van de schouder; de buik is peervormig; het oppervlak van de wand is horizontaal geglad. Totale hoogte: 194 mm.

b: Grijs-zwart deksel, in dezelfde techniek als a; doormeter: 224 mm.

c: Kleine, bolronde urne in grijs-zwarte, goedgebakken en fijne klei; de wand is zwart gepolierd en met enkele reliefbandjes versierd; hoogte: 103 mm.

¹⁰ De richting van de as van het graf was 85° (Magn. Noorden op 16-8-63).

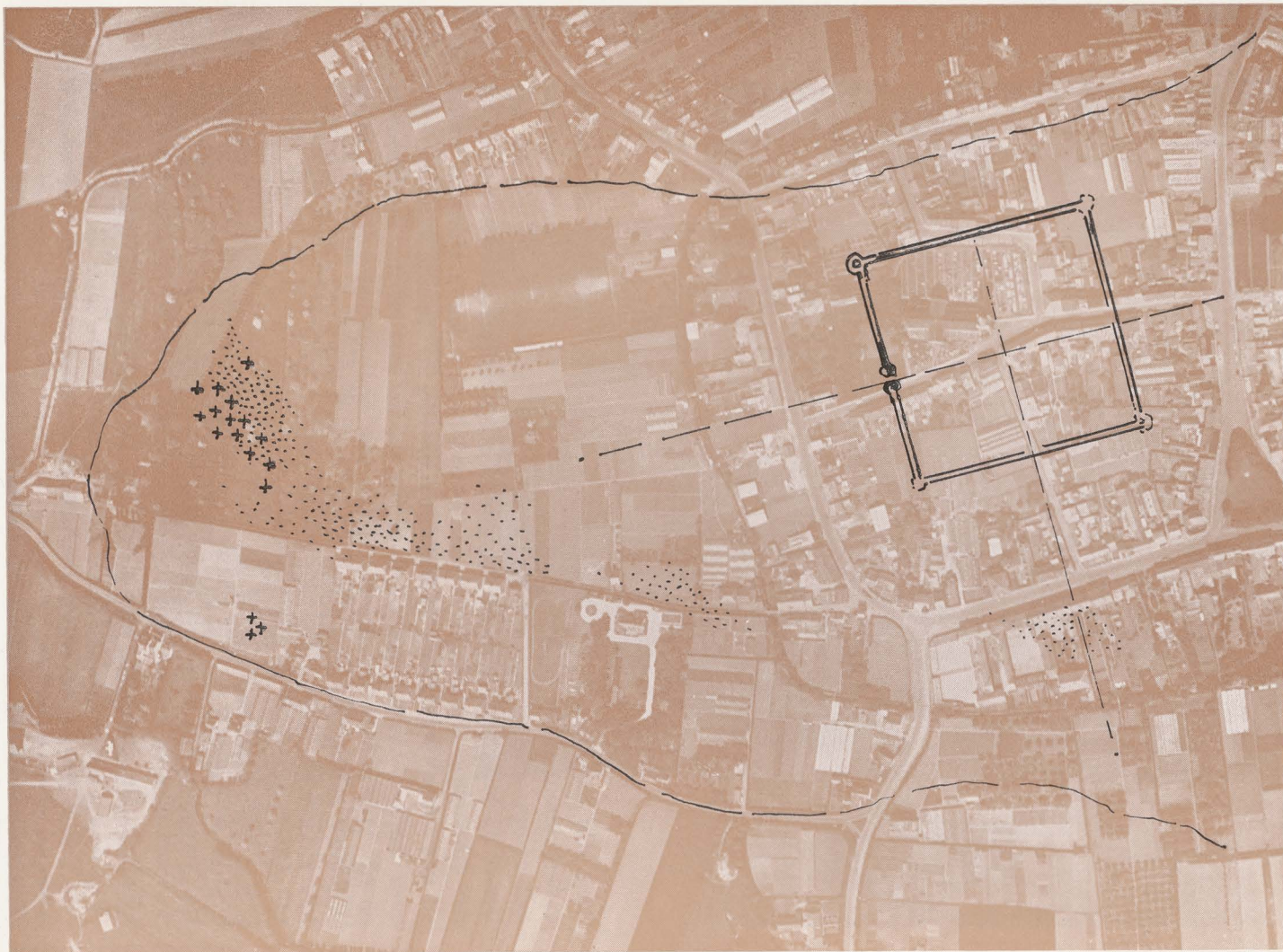
AFB. 4. Gezichtsurne gevonden in 1962 (foto ROB, Amersfoort).

hoekige kist was nog een lichte verkleuring in de grond te merken ; zij was 1,85 m lang en 56 cm breed ; de planken waren samengehouden bij middel van zware, 15 cm lange ijzeren nagels, de koppen van deze laatste waren naar buiten gericht ; de vezels die hieraan nog kleefden, tonen aan dat het hout op deze plaats — twee planken op mekaar — tenminste even dik was. Het geraamte was in slechte staat ; enkele fragmenten van de schedel, van de voorarmen en van de benen bleven bewaard ;¹¹ het bovenlichaam was beschadigd. De grafgiften waren aan het voeteneinde samengebracht ; de

¹¹ Dr. med. P. Janssens zendt ons dit in verband volgend verslag : *Anthropologisch onderzoek van de beenderresten, gevonden te Oudenburg.*

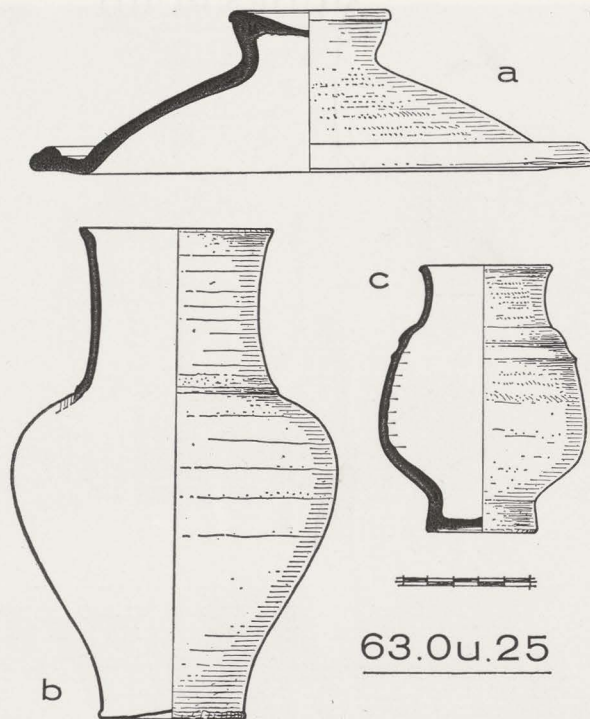
« Deze beenderen zijn sterk aangetast door bodeminvloeden en laten geen anthropologische metingen meer toe. Van de schedel vonden wij een deel van het *os occipitale*. Het been is zeer dun, de spieraanhechtingen zijn zeer weinig uitgesproken. Aan de rechterkant is een deel van de *sutura* nog aan-

AFB. 5. Luchtfoto van Oudenburg. Cf. afb. 2.

AFB. 6. Aardewerk aangetroffen onder graf 46.

gordelplaat A en de beide beslagen C en D lagen, omgekeerd, op het linkerbeen, even boven de voet; het mes D lag naast de linkervoet, terwijl de riemtong C, het plaatje F en het ringetje E tussen beide voeten lagen (zie afb. 8); de glazen beker en de urne stonden nog overeind naast de rechtervoet. Alle grafgiften lagen oorspronkelijk in de kist en waren er in geplaatst nadat de kist met de overledene in de grafkuil was neergelaten; het deksel werd er nadien opgenageld. Het grafmobielier (Inv. nr 63-Ou-20) bestaat uit:

- a) een bronzen gordelplaat,
- b) een bronzen driehoekige plaat en

wezig (porties 1 en 2): deze vertonen een begin van vergroeiing. Van de onderkaak vonden wij een deel van de *ramus* links met de *processus articularis* en *muscularis*.

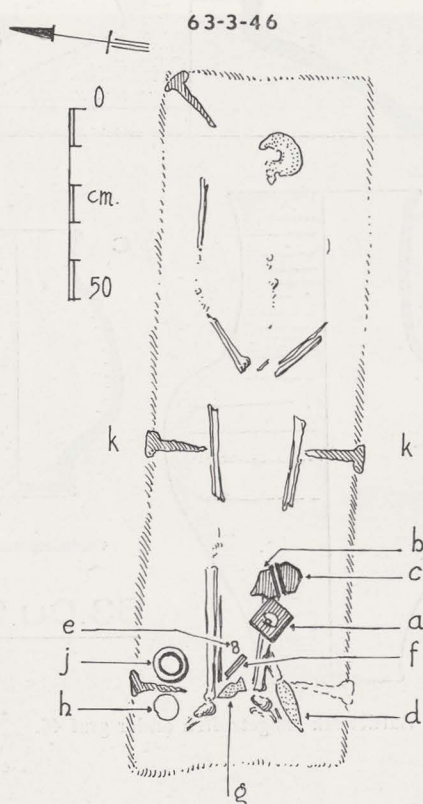
Van de ledematen bezitten wij een fragment van de diafyse van een *humerus*, niet nader te bepalen door de sterke aantasting van het been. Daarbij de diafysen der beide *radii*, waarvan de rechter nog de distale epifyse bezat. Van de beide *femora* vonden wij beide diafysen, waarvan de crista weinig uitgesproken is. Aan de beide tibiadiafysen bevinden zich nog de distale epifysen. Al deze lange beenderen zijn zeer graciel van bouw. Geen enkele bezat nog een spoor van een groeischijf.

Van de voeten werden beide *tali* weergevonden, waarvan de rechter tamelijk goed bewaard was. Van beide *calcanei* werd een fragment teruggevonden.

Het geldt hier voorzeker de resten van een volwassen individu, dat tussen 40 en 50 jaar oud werd »

oudenburg

AFB. 7. Schets van graf 46.

- c) tegenplaat,
- d) een ijzeren mes,
- e) een klein bronzen hangertje,
- f) een rechthoekig bronzen plaatje,
- g) een bronzen riemtong,
- h) een glazen bekertje,
- j) een grijs urtje.

Beschrijven we deze voorwerpen in het kort (afb. 9 en 11).

A. Bronzen gordelplaat en gesp : de rechthoekige plaat is 79 mm lang en 75 breed ; ze is aan één uiteinde afgezoomd door een buisje dat langs een gleuf op de plaat is geschoven ; in het midden is deze uitgesneden en gedeeltelijk omgeplooid ; hieraan is de boog van de eigenlijke gesp bevestigd, alsmede de doorn ; het is alles uit éénzelfde, ongeveer 6/10e mm dikke bronsplaat gesneden ; vier kleine bronzen bouten in de hoeken aangebracht, bevestigden de plaat aan het leder van de gordel dat een dikte moet hebben gehad van 5 mm.

De versiering is in de plaat gesneden, in de zgn. « kerfsneetechniek » ; zij

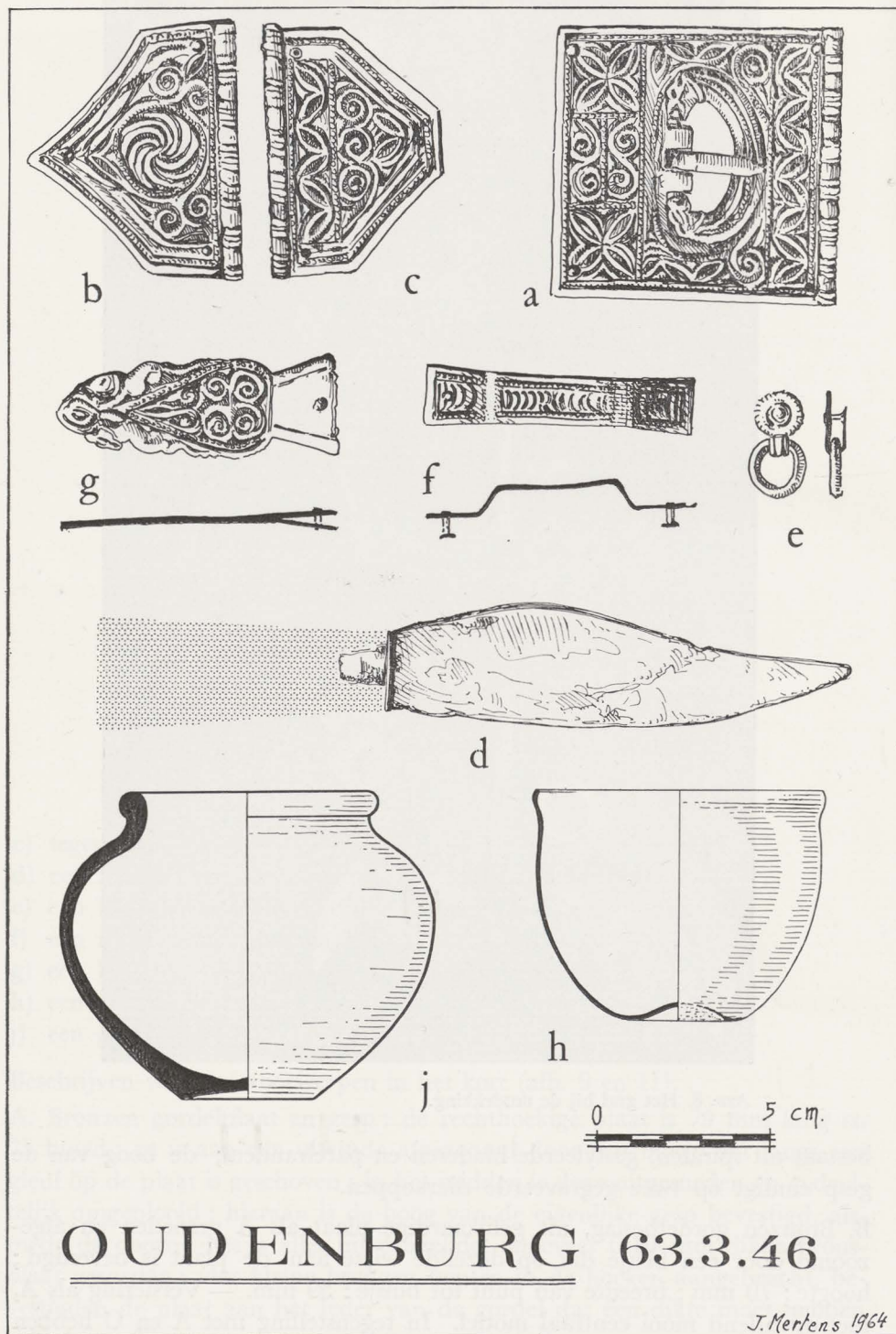

AFB. 8. Het graf bij de ontdekking.

bestaat uit spiralen, gestyleerde bladeren en parelranden ; de boog van de gesp eindigt op twee gegraveerde dierkoppen.

B. Bronzen gordelbeslag, uit gelijkaardige plaat als A gesneden en afgezoomd door een biesje dat op dezelfde wijze aan de plaat is bevestigd ; hoogte : 70 mm ; breedte van punt tot buisje : 59 mm. — Versiering als A, met opvallend mooi centraal motief. In tegenstelling met A en C hebben de drie bouten hier een lengte van 9 mm zodat mag verondersteld dat deze plaat op een dubbele lederlaag was bevestigd.

AFB. 9. Grafgraven uit graf 46.

C. Gelijkaardig beslag als B, doch met afgestompte punt ; hoogte : 72 mm ; breedte : 51 mm ; breedte van het versmalde gedeelte : 29 mm. De drie bouten hebben hier zoals bij A, een lengte van 5 mm.

Bij deze drie stukken is de rug volledig effen ; hier en daar bemerken we hoe, bij de bewerking, de versiering enigszins werd doorgedrukt ; deze is echter niet ingehamerd doch uitgesneden.

D. IJzeren mes, met breed bladvormig lemmer, 131 mm lang, bij middel van een ijzeren kern aan het handvat bevestigd ; dit laatste, waarschijnlijk in been, bleef niet bewaard.

E. Bronzen ringetje gehecht aan een bronzen schijfje dat, bij middel van een pin en een omgeplooid plaatje aan de lederen gordelriem was bevestigd ; de dikte van het leder was ook hier weer 5 mm ; doorsnede van het schijfje : 14 mm.

F. Langwerpig bronzen plaatje, met ingesneden versiering ; lengte : 77 cm ; breedte in het midden : 14 mm, aan de uiteinden : 16 mm. Bij middel van twee pinnetjes werd het aan de gordel vastgehecht ; het middendeel is omgeplooid zodat de riemtong tussen gordel en plaat kon worden doorgeschoven.

G. Riemtong : deze is waarschijnlijk gegoten ; ze is iets méér dan 1 mm dik en de versiering is erin uitgesneden ; naast de gewone spiraalmotieven treffen we hier, zoals op de gesp A, twee gestyleerde dieren aan die in de punt van de riemtong bijten en waarvan de lijven als een kronkelende slangenstaart eindigen. Totale lengte : 82 mm ; een gleuf, in het 26 mm brede uiteinde aangebracht, laat toe het uiteinde van de riem aan de tong te bevestigen.

H. Glazen bekertje, in bleekgroen, eerder onzuiver glas ; de basis is enigszins concaaf, de rand effen ; hoogte : 6,5 cm.

J. Grijs bolronde urne, ruwwandig ; het standvlak is klein, de lip afgerond : hoogte : 8,8 cm.

Op glas en aardewerk na, behoren al de hierboven beschreven stukken tot de versiering van de gordel ; hoe deze er oorspronkelijk kan hebben uitgezien zou aan de hand van de vondstomstandigheden te reconstituëren zijn ; we hebben getracht dit te doen op afb. 12. Deze gordel was, tijdens de bijzetting, aan de voeten van de overledene neergelegd en wel met de versierde gedeelten naar onder toe, de dode was dus in de kist neergelegd in een kledij enigszins verschillend van deze welke hij tijdens zijn leven droeg. We hebben een dergelijke vaststelling eveneens bij andere graven uit Oudenburg gedaan ; de gewoonte schijnt algemeen verspreid te zijn geweest, daar we ze aantreffen o.a. te Haillot, Basel, enz. ;¹² de juiste betekenis ervan is moei-

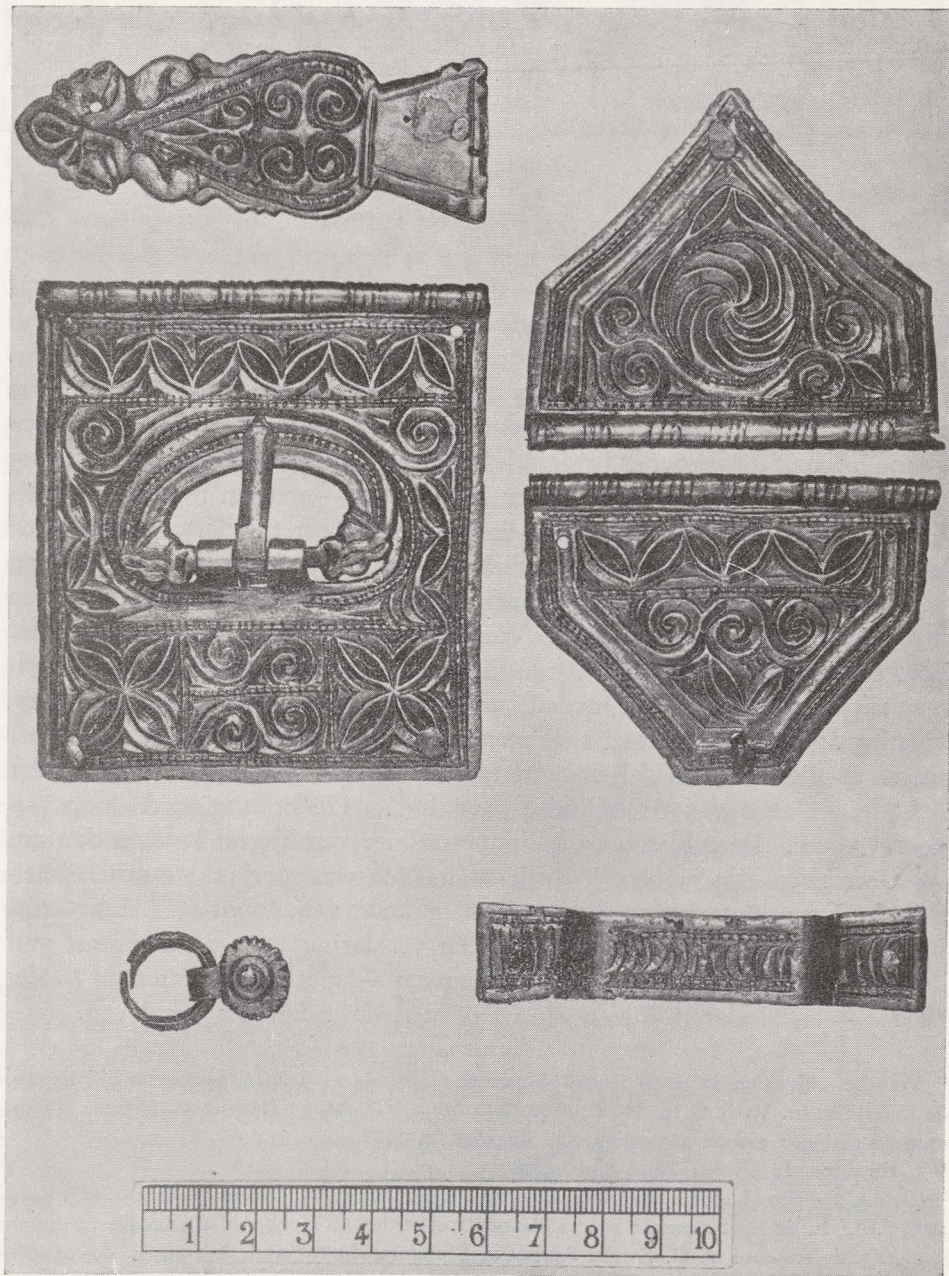
¹² J. BREUER - H. ROSENS, Le cimetière Franc de Haillot, *Arch. Belg.* 34, 1957, p. 193 ; R. LAURBELART, Ein frühchristliches Grab aus Basel, *Ur-Schweiz* 23, 1959, p. 58.

AFB. 10. De schikking van de grafgiften aan de voet van de overledene.

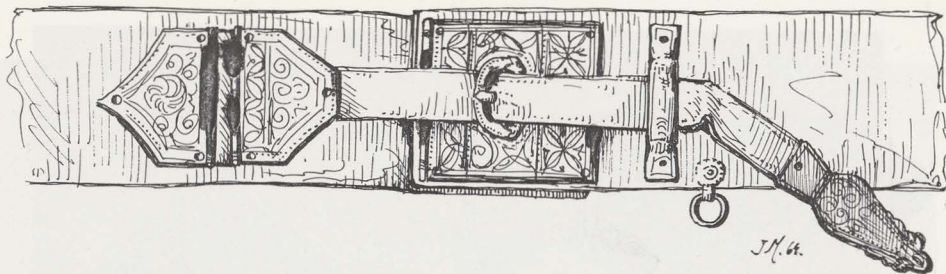

AFB. 11. De elementen van de gordel

(© ACL, Brussel).

AFB. 12. Reconstitutie van de gordel.

lijk te achterhalen; denkelijk houdt ze minder verband met bijgeloof dan wel met de idee om aan de overledene de symbolen van zijn — thans afgelegde — functie en waardigheid mede te geven in het graf.¹³ In dezelfde geest moet het bekleden van de dode met de militaire mantel worden gezien, opgehouden aan de schouder bij middel van een kruisboogfibula. Een twintigtal van deze fibulae — op ongeveer 180 graven — werden reeds te Oudenburg ontdekt; in de iv^e eeuw was dergelijke fibula het onderscheidingsteken van de officiële militaire en burgerlijke beamten, de *chlamydati*.¹⁴ Opvallend is de afwezigheid van wapens, hoewel de overgrote meerderheid van de bijzettingen mannengraven zijn. Vanzelfsprekend is hier dit ontbreken niet het gevolg van christelijke invloed; we menen eerder te doen te hebben met regelmatige troepeneenheden van het romeinse leger, en niet met een afdeling *laeti* of germaanse huurlingen, voor wie de wapens persoonlijk bezit waren en die deze dan ook in het graf meekregen.¹⁵ Dit werpt een bijzonder licht op de aard van de militaire bezetting te Oudenburg in de loop van de iv^e eeuw. De soldaten en beambten alhier verblijvend kunnen daarom wel Germanen zijn geweest,¹⁶ doch ze moeten een speciaal statuut hebben gehad. De oriëntering van de graven, gaande van noord-zuid naar oost-west en zuid-noord¹⁷ brengt evenmin een verklaring voor de herkomst van deze bevolking. Enkele graven van vrouwen — met als grafgiften de *tutulus fibulae* — en kinderen wijzen erop dat hier ganse families verbleven.

¹³ Voor het belang en de betekenis van de gordel — *cingulum* — in de Laat-romeinse tijd zie b.v. de *Codex Theodos.* VIII, 4, 16, 23-29, of de *Cod. Justin.* VII, 38, 1: DAREMBERG-SAGLIO, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, s.v. *Cingulum*, p. 1182.

¹⁴ J. HEURGON, *Le trésor de Ténès*, Parijs 1958, p. 21 vv.

¹⁵ Zie o.a. Furfooz (J. A. E. NENQUIN, *La nécropole de Furfooz*, 1953), Haillot (J. BREUER - H. ROOSENS, o.c.). In de Laat-romeinse begraafplaatsen van steden als Tongeren of Doornik ontbreken natuurlijk de wapens: cf. G. FAIDER-FEYTMANS, *Sépultures du ive siècle à Tournai*, *Latomus* 10, 1951, pp. 29-52.

¹⁶ In Engeland worden de versterkingen van het *Litus Saxonicum* meest door Germanen bezet: S. C. HAWKES - G. C. DUNNING, *Krieger und Siedler in Britannien während des 4. und 5. Jahrhunderts*, 43-44. *Bericht R.G.Kom.*, 1962-63, p. 175.

¹⁷ De vooraangestelde windrichting geeft de plaats aan van het hoofd. Zie in verband met de oriëntering van de laat-romeinse graven: J. WERNER in J. BREUER - H. ROOSENS, *Le cimetière franc de Haillot, o.c.*, pp. 299-306.

Hoger hebben we laten doorschemeren dat graf 46 in de ive eeuw te plaatsen is ; deze datering is af te leiden uit de vaststellingen in de andere graven gedaan, uit de grafgiften — aardewerk, glas, bronzen gespen en mantelspelden, benen kammen, messen — en uit de enkele munten : tot op heden zijn vier graven met munten ontdekt ; deze laatste dateren meestal uit de regeringsjaren van Magnentius, Valentinianus en Gratianus en zijn dus alle in de tweede helft van de iv^e eeuw te plaatsen.

Een vergelijkende studie van het archeologisch materiaal leidt tot eenzelfde datering : de kerfsneeversiering is een late Romeinse traditie ; de motieven zijn nog eenvoudig, symmetrisch en klassiek ; de brede rechthoekige, rijk-versierde gordelplaten mogen als de laatste producten van de West-romeinse kunst worden aanzien. Hun verspreidingsgebied bevindt zich hoofdzakelijk in het westen, hoewel langsheen de Rijksgrens tot in het Donaugebied sporadisch voorbeelden ervan worden aangetroffen ; in de meeste gevallen staan ze in verband met een militaire bezetting :¹⁸ voor het westen kunnen als vergelijkingsmateriaal worden aangehaald stukken uit Doornik,¹⁹ Furfooz,²⁰ Rhenen,²¹ Richborough, Smithfield,²² Kreuznach of Vermand.²³ Voor de riemtong en de overige kleinere stukken kunnen we, onder andere, verwijzen naar vondsten uit Vieuxville,²⁴ Jamoigne,²⁵ Furfooz,²⁶ Samson,²⁷ Vermand, Monceau-le-Neuf.²⁸ Het zou ons te ver voeren ons, in het bestek van deze korte nota, op te houden bij stijlkritische beschouwingen ; evenmin kan worden nagegaan waar de productiecentra van deze sieraden met gestoken versiering waren gevestigd ; de concentratie in noord-west Gallië zou op een lokale industrie kunnen wijzen, hoewel de verre oorsprong van de kerfsneetechniek — die in feite een houtbewerkingstechniek is — denkkelijk in het oosten dient te worden gezocht. Het hoger aangehaalde vergelijkingsmateriaal laat toe graf 46 van Oudenburg te plaatsen in de tweede helft van de ive eeuw.

¹⁸ HAWKES-DUNNING, *o.c.*, pp. 170-171 ; z.o. J. HEURGON, *Trésor de Ténès*, pp. 39-41.

¹⁹ G. FAIDER-FEYTMANS, *Latomus* 10, 1951, pp. 39-40.

²⁰ J. A. E. NENQUIN, *o.c.*, pl. VI, D2A, pp. 57-58.

²¹ *Kunst en Schoonheid uit de Vroege Middeleeuwen*, Amersfoort, 1955, afb. 13-14 ; A. ROES, Une garniture de ceinturon à décor entaillé provenant de Rhenen, *Ber. R.O.B.* 4, 2, 1953, pp. 32-37.

²² Type IVA van HAWKES-DUNNING, *o.c.*, pp. 222-223, pl. 58-59.

²³ J. PILLOY, *Études sur d'anciens lieux de sépulture dans l'Aisne*, Parijs 1895, p. 225, pl. 21.2 ; G. BEHRENS, Spätromische Kerbschnittschnallen, *Schumacher Festschrift*, 1930, p. 288, afb. 3 ; alhier ook verdere voorbeelden.

²⁴ BREUER-ROOSENS, Cimetière de Haillot, *o.c.*, pp. 347-358.

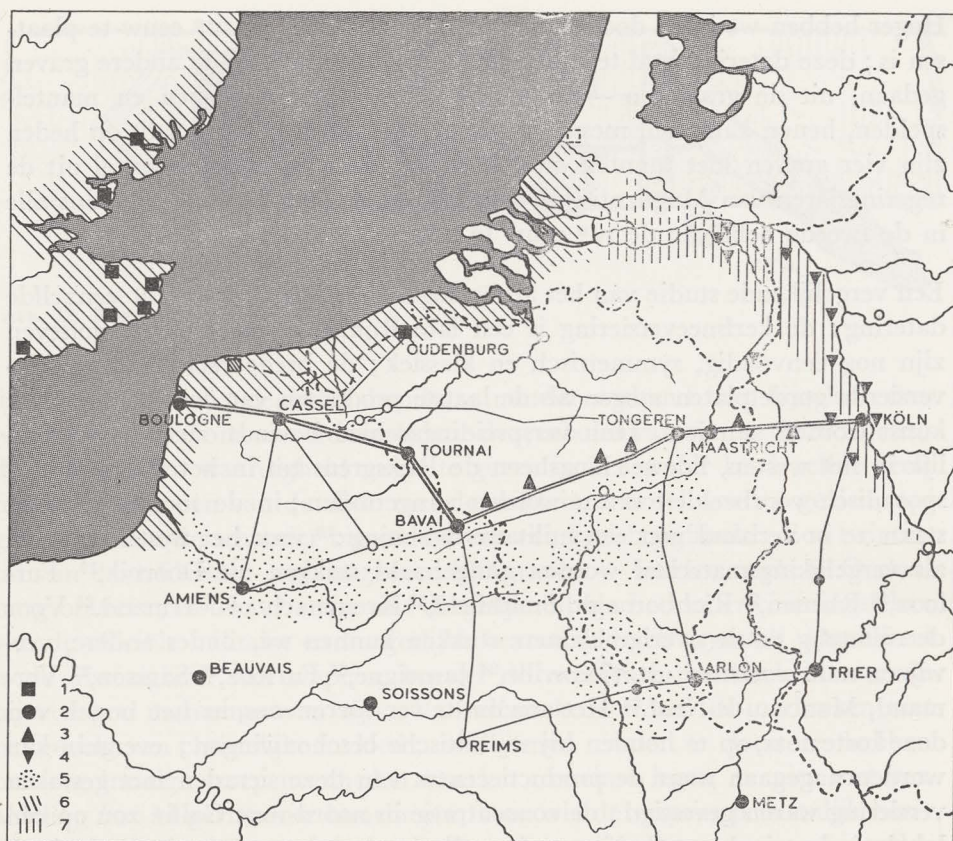
²⁵ J. MERTENS, Quelques aspects de la romanisation dans l'ouest du pays gaumais, *Arch. Belg.* 74, 1963, p. 220, afb. 14.

²⁶ NENQUIN, *o.c.*, pp. 55-56.

²⁷ E. DEL MARMOL in *An. Soc. Arch. Namur* 43, 1955-56, pl. IV, 7-8.

²⁸ H. ROOSENS, Quelques mobiliers funéraires de la fin de l'époque romaine dans le nord de la France, *Diss. Arch. Gand.* VII, 1962, pp. 21, 33 en 34. Zie ook HAWKES-DUNNING, *o.c.*, pp. 222-227 met behandeling van de typen IVA, VA en VI.

AFB. 13. De noord-westsector van het Romeinse Rijk in de IIIe en IVe eeuw.

1. Forten van het <i>Litus Saxonicum</i> .	5. <i>Laeti</i> -bewoning.
2. Versterkte steden.	6. Zone van het <i>Litus Saxonicum</i> .
3. Verdedigingen langs de baan Bavaï-Keulen.	7. Zone van de Rijnlimes.
4. De Rijnlimes.	

Op het in 1962-1963 onderzochte grafveld werden dus de bewoners van het latere stenen *castellum* bijgezet;²⁹ als begraafplaats werd een zandige duinrand verkozen op ongeveer 425 m van het fort, rond het puin van een verlaten ouder gebouw. Het oudere grafveld, behorende tot het aarden *castellum*, zou kunnen te zoeken zijn op de plaats waar de eerste graven in 1962 te voorschijn kwamen; deze ligt op 125 m ten zuiden van het eerste grafveld, aan de zuidrand van de zandrug waarop zich én de vroegere Romeinse nederzetting, én het *castellum* bevinden (afb. 2 en 4).

De belangrijke ontdekking van deze grafvelden werpt een gans bijzonder licht op de toestanden in de noord-west sector van het Romeinse rijk, ongeveer een eeuw na de Frankische invallen van het midden van de IIIe eeuw; zij bewijst het voortbestaan van een sterke Romeinse zowel culturele als politieke traditie.

²⁹ J. MERTENS, *Helinium* 2, 1962, 1, pp. 61-62.